

УДК 001.378

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-59-186-198

СИСТЕМА ДОКТОРСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ТА НАУКОВОГО ПРОСТОРУ

Удовенко А.Ю.

викладач кафедри прикладної медицини, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, молодший науковий співробітник, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України», м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 60, 65044, Україна, тел.: (067)-767-16-76, e-mail: alina.gumenyk.nan@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2374-9949>

THE SYSTEM OF DOCTORAL EDUCATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC SPACE

Udovenko A.

lecturer of the applied medicine department, "KROK" University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, junior researcher, SI "Institute for Research of Scientific and Technical Potential and History of Science. GM Dobrova of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, b. Shevchenko Boulevard T., 65044, Ukraine, tel.: (067)-767-16-76, e-mail: alina.gumenyk.nan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2374-9949>

Анотація. Сучасні трансформаційні та глобалізаційні процеси охопили всі сфери життєдіяльності українського соціуму, включаючи соціальну, політичну, економічну, правову, культурну та освітню галузі. Актуальний характер проблем, що постають перед світовою спільнотою, зумовлює у першу чергу спільний пошук шляхів модернізації системи освіти і науки як інструменту формування особистості, здатної швидко пристосуватись до сучасного динамічного середовища та бути конкурентоспроможною на ринку праці. Загальновищезначим є факт, що у більшості розвинених країн модернізація освіти є пріоритетним завданням, який забезпечує соціально-економічний, політичний і науковий розвиток суспільства. Ілюзія повної самодостатності, можливо, якийсь період може слугувати ресурсом для виживання університетської освіти України. Однак в умовах інтеграції вищої освіти у ЄПВО він швидко вичерпується. Самоізоляція від процесів, які розвиваються в ЄПВО, гальмує розвиток будь-якого вищого навчального закладу. Для власного блага українській освіті необхідно вбудовуватися в ЄПВО, зберігаючи при цьому національну ідентичність. Як зазначається в багатьох ключових документах Болонського процесу, трансформація вищої освіти не вимагає її уніфікації. Саме тому, для України сьогодні вкрай важливо враховувати світовий досвід в цій сфері. Водночас, розглядаючи передові зарубіжні практики щодо формування систем підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, необхідно враховувати всі можливі позитивні і негативні наслідки при їх імплементації в умовах вітчизняних реалій. Мета статті полягає у вивченні сучасних тенденцій розвитку європейського освітнього та наукового простору задля реформування системи докторської освіти в Україні. В статті представлений аналіз розвитку організаційного та правового забезпечення докторської освіти в Україні за останнє двадцятиріччя в контексті інтеграції в Єдиний європейський освітній та науковий простір. Особливу увагу приділено Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) і Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015 р.) в частинах, що стосується докторської освіти. Запропоновано рекомендації щодо внесення в законодавство ряду доповнень з урахуванням досвіду розвинутих європейських країн. Розглянуто основні засади діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та Національного агентства кваліфікацій в порівнянні з принципами функціонування аналогічних європейських організацій.

Ключові слова: вища освіта; аспірантура; докторантура; закон; наукова організація; система; наукові звання; наукова та науково-технічна діяльність.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 8.

Annotation. Modern transformation and globalization processes have covered all spheres of life of Ukrainian society, including social, political, economic, legal, cultural and educational spheres. The current nature of the problems facing the world community, primarily determines the joint search for ways to modernize education and science as a tool for shaping the individual, able to quickly adapt to today's dynamic environment and be competitive in the labor market. It is generally accepted that in most developed countries the modernization of education is a priority

that ensures the socio-economic, political and scientific development of society. The illusion of complete self-sufficiency may be a resource for the survival of university education in Ukraine. However, with the integration of higher education into the EHEA, it is rapidly depleted. Self-isolation from the processes developing in the EHEA slows down the development of any higher education institution. For its own benefit, Ukrainian education needs to integrate into the EHEA, while preserving its national identity. As noted in many key documents of the Bologna Process, the transformation of higher education does not require its unification. That is why it is extremely important for Ukraine today to take into account the world experience in this area. At the same time, considering the best foreign practices in the formation of systems for training highly qualified scientific personnel, it is necessary to take into account all possible positive and negative consequences of their implementation in the context of domestic realities. The purpose of the article is to study current trends in the development of the European educational and scientific space in order to reform the system of doctoral education in Ukraine. The article presents an analysis of the development of organizational and legal support of doctoral education in Ukraine over the last twenty years in the context of integration into the Single European educational and scientific space. Particular attention is paid to the Law of Ukraine "On Higher Education" (2014) and the Law of Ukraine "On Scientific and Scientific-Technical Activity" (2015) in the parts related to doctoral education. Recommendations for making a number of amendments to the legislation are proposed, taking into account the experience of developed European countries. The basic principles of activity of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education and the National Agency for Qualifications in comparison with the principles of functioning of similar European organizations are considered.

Key words: higher education; postgraduate studies; doctoral studies; law; scientific organization; system; scientific titles; scientific and scientific-technical activity.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 8.

Постановка проблеми. Пошук шляхів прискорення та стабілізації вітчизняного соціально-економічного розвитку посилює увагу науковців до вивчення передового світового досвіду використання джерел економічного зростання. В умовах постіндустріальної економіки досягнення бажаних результатів в значній мірі залежить від системного підходу до інноваційної діяльності, основою якої є формування ефективної системи підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації. Така система надасть можливість отримати максимальний синергетичний ефект від інновацій, перетворивши їх на ключовий фактор підвищення конкурентоспроможності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи передовий світовий досвід державного регулювання наукової сфери, науковці справедливо зауважують (Маліцький Б.А., Попович О.С., Лобанова Л.С.), в останнє десятиріччя в Україні мають місце негативні тенденції функціонування в усіх підсистемах науково-технічного потенціалу. При цьому, особливі проблеми спостерігаються як в сфері підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, так і у фінансовому, матеріально-технічному та інформаційному забезпеченні дослідницької діяльності. Порівнюючи

вітчизняний розвиток науково-технічної діяльності з тенденціями, що мають місце у країнах ЄС, США, Далекого Сходу, Південно-Східної Азії та навіть Росії, вчені відзначають, що Україна загрозово наближається до статусу відсталої держави, а серед найбільш негативних моментів, що стають перепорою при побудові інноваційної економіки, насамперед виділяють: затягування процесу інституційних перетворень системи науково-технічного й кадрового забезпечення економіки України відповідно до умов світового ринку та загрозові масштаби старіння наукових кадрів; критична зношеність парку наукового обладнання та матеріально-технічної бази науки.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у вивченні сучасних тенденцій розвитку європейського освітнього та наукового простору задля реформування системи докторської освіти в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження. З метою якомога більш повного виконання поставлених в цьому підрозділі завдань, ми проведемо дослідження зарубіжного досвіду щодо підготовки наукових кадрів в два етапи. На першому етапі ми розглянемо системи підготовки наукових кадрів, що діють в найбільш інноваційних економіках світу в

загальному. На другому ми співставимо ефективність досліджених систем з місцем країн в світлових рейтингах інновацій та порівняємо з ситуацією в Україні. Таким чином, ми зможемо здійснити порівняння передового світового досвіду формування систем підготовки наукових кадрів і їх впливу на розвиток інновацій з вітчизняними реаліями. Після проголошення незалежності в 1991 році Україна реально мала досить хаотичну з огляду на інтереси держави номенклатуру наукових кадрів, безліч “білих плям” на карті конче потрібних спеціальностей і уламок радянської атестаційної системи у вигляді кількох сотень спеціалізованих рад, які створювалися ВАК СРСР винятково з власних міркувань. Зрештою, на цих же засадах велась і підготовка наукових кадрів. Насамперед потрібно було разом з науковими й державними інституціями розробити власну концепцію підготовки й атестації наукових кадрів, котра б задовольняла як прагнення науковців в отриманні необхідного професійного статусу, так і потреби держави в забезпеченні фахівцями вищої кваліфікації перспективних напрямків науки, техніки, культури, виробництва. Треба було з’ясувати реальні потреби України у фахівцях за всім діапазоном спеціальностей, привести їх номенклатуру у відповідність до світового досвіду, заново створити Вищу атестаційну комісію України та необхідну мережу спеціалізованих вчених рад.

На той час було прийнято рішення систему підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, яка функціонувала у радянську добу, не змінювати і зберегти в організаційному і методичному плані її традиційні характеристики. Основним правовим документом, що регулював суспільні відносини в цій системі, стало Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів, затверджене наказом Міністерства вищої освіти і Національної Академії Наук України №11/24 від 16.01.1992 р.

На початку 1992 року була створена Вища атестаційна комісія (ВАК) України,

якій належало організувати функціонування національної системи атестації наукових кадрів, яку довелося по суті будувати знову. Визначальною рисою новоствореної системи атестації став її державницький характер, і державну атестацію наукових кадрів вищої кваліфікації розглядали як один з невід’ємних атрибутів незалежної країни нарівні з дипломатією, армією й ін. Тому Вища атестаційна комісія України мала виконувати свою місію як незалежна урядова структура поза будь-якими сторонніми впливами.

В невеликий проміжок часу були оновлені програми теоретичної підготовки здобувачів наукових ступенів, програми кандидатських іспитів. Було кардинально оновлено номенклатуру спеціальностей наукових працівників у відповідності до національних потреб і тенденцій розвитку науки в контексті світового досвіду, була створена мережа спеціалізованих вчених рад для захисту докторських і кандидатських дисертацій. Задля розширення міжнародних наукових зв’язків і забезпечення підготовки кадрів для інших країн Кабінет Міністрів України дозволив ВАК видавати дипломи (англійською мовою) доктора філософії з тих чи інших галузей знань іноземним громадянам, які захистили в Україні кандидатські дисертації. Посольства близько 70 країн світу повідомили ВАК про свою згоду визнавати диплом кандидата наук рівноцінним диплому доктора філософії (PhD).

В першій рік існування ВАК України було розроблено правову базу та підготовлені нормативні документи щодо державної атестації наукових кадрів. Кабінет Міністрів України затвердив Постановою від 20 травня 1992 р. №257 “Про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань України”, а саме: наукових ступенів кандидата і доктора наук, вчених звань старшого наукового співробітника, доцента, професора. Цією Постановою було визначено порядок їх присудження й присвоєння, процедуру організації цієї

роботи у спеціалізованих вчених радах вищих навчальних закладів і наукових установ. Функціональні обов'язки та регламент роботи Вищої атестаційної комісії були докладно викладені у Положенні про Вищу Атестаційну Комісію, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня 1996 р. №352. Отже система підготовки і атестації наукових кадрів в Україні активно працювала вже з перших років своєї діяльності. Проте моніторинг ефективності впроваджених у практику нормативних документів щодо підготовки та атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації на протязі 1992-1996 рр. виявив ряд недоліків та негативних тенденцій.

З метою підвищення ефективності системи підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації в наступному році були прийняті нові відомчі нормативні документи ВАК України, а саме: Наказ ВАК України від 13 березня 1997 р. №86 “Про затвердження Переліку спеціальностей наукових працівників”, Постанова Президії ВАК України від 17 квітня 1997 р. №1/4 “Про мінімальну кількість та обсяг публікацій основного змісту дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук”, Наказ ВАК України від 14 липня 1997р. №447 “Про запровадження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань”, Наказ ВАК України від 14 липня 1997р. №448 “Про запровадження Положення про спеціалізовані вчені ради та Положення про експертну раду ВАК України”.

На державному рівні були прийняті нові нормативні документи, які були спрямовані на вдосконалення системи підготовки та атестації наукових кадрів. Кабінет Міністрів України Постановою від 1 березня 1999р. №309 затвердив нове Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів, яке регламентувало діяльність у галузі підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації і було обов'язковим для всіх вищих навчальних закладів та наукових

установ України незалежно від їх підпорядкованості та форми власності. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. №644 Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, в якому було викладено: загальні принципи атестаційного процесу; процедури присудження наукових ступенів і вчених звань; порядок переатестації наукових працівників - громадян України, які мають наукові ступені, присуджені їм в інших країнах та нотифікації дипломів та атестатів, виданих громадянам України в інших країнах; оформлення і видачі дипломів і атестатів, а також порядок позбавлення наукових ступенів і вчених звань, розгляду апеляцій.

Затверджено Указом Президента України від 25 лютого 1999 р. №2166/99 Положення про Вищу атестаційну комісію (ВАК) України, в якому стверджувалося, що ВАК України – це центральний орган виконавчої влади, підвідомчий Кабінету Міністрів України. На ВАК було покладено обов'язок узагальнювати практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляти пропозиції про вдосконалення законодавства і в установленому порядку вносити їх на розгляд Президентіві України та Кабінету Міністрів України, в межах своїх повноважень організувати виконання законодавчих актів, здійснювати контроль за їх реалізацією.

Прийняті згодом Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (та враховуючи внесені зміни в редакцію до 22.05.2008 р.), Закон України «Про вищу освіту» (та внесені зміни в редакцію до 12.03.2009 р.), Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затверджений Постановою Кабінету міністрів України № 423 від 97.03.2007 р. та прийняті Положення про спеціалізовану вчену раду (зарєєстровано Мінюстом України 10.10.2011 р. за № 1170/19908) та Положення про експертні ради, новий Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого

наукового співробітника, затверджений Постановою Кабінету міністрів України №567 від 24.07.2013 р., ряд наказів Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України щодо публікації наукових праць здобувачами наукових ступенів та інші – всі ці документи склали нормативно-правову базу, що визначала правову практику функціонування системи підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації на багато років аж до середини 2014 року.

Всі вони, хоча і були розроблені за часи незалежності України, але по суті зберігали основні принципи та риси законодавства, що дісталось у спадок від радянської доби. Ця спадщина продовжувала негативно впливати на розвиток української науки.

В ході адміністративної реформи 2011 року Урядом України було прийняте рішення про ліквідацію ВАК України і передачу всіх владних функцій щодо підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України, в системі якого на той час була в наявності кількісна та фахова невідповідність системи підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації реальним можливостям вузівської науки. А саме:

- наявність факту, що кількість вищих навчальних закладів, які мали аспірантуру, значно перевищувала кількість вузів, які виконували наукові та науково-технічні роботи, що неприпустимо;

- не сприяв підвищенню якості нової генерації наукового потенціалу стан, коли вузи, які мали аспірантуру і докторантуру, не були забезпечені в необхідній кількості керівним, консультативним і експертним потенціалом вищої кваліфікації, зайнятим виконанням наукових та науково-технічних робіт;

- занадто низький рівень наукової активності науково-педагогічного складу більшості вищих навчальних закладів тощо.

Все це не сприяло розвитку якісного науково-кадрового потенціалу в країні. Як зазначає Л. С. Лобанова, це було зроблено

в ході адміністративної реформи 2011 р. поспіхом і без урахування важливих вищезазначених факторів. Це міністерство проіснувало недовго, і наказом Президента України № 96/2013 від 28.02.2013 р. «Про деякі заходи з оптимізації центральних органів виконавчої влади» знову було створено Міністерство освіти і науки України (далі – МОН України) [1].

Згідно з чинним законодавством МОН України входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення формування та реалізації державної політики у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

Основними завданням МОН України в системі підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації стало: формування та забезпечення функціонування системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів; забезпечення єдності вимог до рівня наукової кваліфікації здобувачів наукових ступенів та вчених звань; формування мережі спеціалізованих вчених і експертних рад; затвердження рішень спеціалізованих вчених рад про присудження наукових ступенів; координація діяльності органів виконавчої влади та здійснення керівництва роботою з присудження наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присвоєння вчених звань старшого наукового співробітника, доцента і професора науково-дослідних (науково-технічних) установ та вищих навчальних закладів.

Слід зазначити, що період 1997-2014 роки вдосконалення нормативно-правової бази системи підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації в основному відбувалося шляхом посилення адміністративного тиску під час

підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації і введення таких новацій, які не здатні були впливати на якість виконаних кваліфікаційних наукових робіт та серйозно відволікали здобувачів наукових ступенів від творчої роботи, гальмували успішне виконання ними наукових досліджень в задані строки, вимагали значних витрат особистих коштів, породжували умови для розвитку корупції та використання тіньових схем.

Все це призвело до відриву системи підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації від реальної практики виконання наукових і науково-технічних робіт і зниженню якості нового покоління науково-кадрового потенціалу. Таким чином, з одного боку, відрив від академічних цінностей і невирішеність ряду організаційних і правових проблем являли собою безпрецедентну загрозу системі підготовки і атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, а з іншого боку, у зв'язку з обраним стратегічним курсом на інтеграцію до Єдиного європейського освітнього і наукового простору, вимагало негайної розробки нової нормативно-правової бази [2].

У відповідь до цих вимог у вересні 2014 року набрав чинності новий Закон України «Про вищу освіту» [3], який визначав повноваження та права всіх суб'єктів вищої освіти. Даний закон встановлює основні правові і організаційні засади функціонування системи докторської освіти, створює умови для посилення співпраці бізнесу з науковими установами і навчальними закладами. З метою підготовки конкурентноспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у висококваліфікованих фахівцях закон передбачав створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

Згідно з європейською практикою та новим Законом України «Про вищу освіту» замість наукового ступеня

кандидата наук тепер в Україні присуджується науковий ступень доктора філософії, який здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Строк навчання в аспірантурі становить 4 роки, а обсяг освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії становить 30-60 кредитів ЄКТС. Наукові установи мають право здійснювати підготовку докторів філософії за власною освітньо науковою програмою згідно з отриманою ліцензією на відповідну освітню діяльність. Доктор наук - це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії. Атестація має здійснюватися відкрито і гласно.

Атестація осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, має здійснюватися постійно діючою або разовою спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу чи наукової установи, акредитованою Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, на підставі публічного захисту наукових досягнень у формі дисертації. Здобувач ступеня доктора філософії має право на вибір спеціалізованої вченої ради. Атестація осіб, які здобувають ступінь доктора наук, має здійснюватися постійно діючою спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу чи наукової установи, акредитованою Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, на підставі публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або сукупності статей, опублікованих у вітчизняних та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується МОН України.

Дисертації осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, та дисертації (або наукові доповіді у разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії або сукупності статей, опублікованих у вітчизняних та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях) осіб, які здобувають ступінь доктора наук, а також відгуки опонентів

повинні оприлюднюватися на офіційних веб-сайтах відповідних вищих навчальних закладів та у наукових установ. До захисту допускаються дисертації (наукові доповіді), виконані здобувачем наукового ступеня самостійно.

За новим Законом «Про вищу освіту» присвоюються такі вчені звання: старший дослідник; доцент; професор. Вчене звання професора та доцента присвоюється особам, які професійно здійснюють науково-педагогічну або творчу мистецьку діяльність. Вчене звання старшого дослідника та професора присвоюється особам, які професійно здійснюють наукову або науково-технічну діяльність. Вчене звання професора та старшого дослідника присвоюють вчені (науково-технічним) ради наукових установ. Вчене звання професора, доцента, старшого дослідника присвоюється вченими радами вищих навчальних закладів. Рішення відповідних вчених рад затверджує атестаційна колегія МОН України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Законом передбачена інтеграція наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ Національної академії наук України, національних галузевих академій наук, яка має здійснюватися з метою розроблення та виконання пріоритетних наукових програм, проведення наукових досліджень, експериментальних розробок тощо на засадах поєднання кадрових, фінансових, технічних та організаційних ресурсів. Одним з основних напрямів такої інтеграції є залучення вищими навчальними закладами наукових працівників з наукових установ і організацій Національної академії наук України, національних галузевих академій наук для провадження освітньої і наукової діяльності.

На виконання Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року створено Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (далі Національне агенство), яке є юридичною особою

публічного права. Національне агентство мало почати функціонувати вже з кінця 2015 року, але тільки 27 липня 2016 р. Кабінет Міністрів затвердив редакцію його Статуту.

Процес створення та запуску Національного агенства, який широко висвітлювався в медіа, супроводжувався суперечками довкола його персонального складу та непрозорої процедури виборів членів. Науковці звертали увагу на процедуру виборів членів Національного агенства та на їх якісний склад, до яких було висунуто низку претензій. Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року були змінені принципи формування Національного агенства, і вже 31 січня 2018 року Уряд затвердив персональний склад комісії, яка відбиратиме його членів, до якої увійшли дев'ятеро осіб, у тому числі представники європейських організацій.

Згідно Статуту Національного агенства із забезпечення якості вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 244 «Про утворення Національного агенства із забезпечення якості вищої освіти» [4] в редакції постанови КМУ від 27.07.2016 р. № 531 «Про внесення змін до Статуту Національного агенства із забезпечення якості вищої освіти» [5]. Агенство є постійно діючим колегіальним органом, уповноваженим на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.

Що стосується системи докторської освіти, на Національне агенство покладено розробку вимог до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені та вчені звання; розробку положення про акредитацію освітніх програм; підготовку експертних висновків щодо можливості видачі ліцензій на провадження освітньої діяльності вищими навчальними закладами і науковими установами; формування пропозицій щодо переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів наукових ступенів та вчених звань та розробку порядку їх присудження

спеціалізованими вченими радами вищих навчальних закладів і наукових установ; розробку положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад. Підготовлені документи подаються на затвердження Міністерству освіти і науки України.

Національне агенство має проводити ліцензійну експертизу та акредитацію освітніх програм підготовки докторів філософії, акредитувати спеціалізовані вчені ради по захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів докторів філософії і докторів наук та контролювати їх діяльність, а також брати участь в установленому законом порядку у формуванні показників державного замовлення на підготовку науковців вищої кваліфікації різних спеціальностей з урахуванням середньострокового прогнозу їх потреби на ринку праці.

До складу Національного агентства входить 25 членів, які діють на засадах відкритості та прозорості. В його складі утворені Комітет з питань етики, Апеляційний комітет, Комітет з питань акредитації освітніх програм та акредитації і співпраці з незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, Комітет з питань акредитації спеціалізованих вчених рад та атестації вчених, інші комітети, що формуються з числа його членів.

Фактично Національне агенство перебрало на себе певні регуляторні та контрольні функції Міністерства освіти і науки України щодо докторської освіти та практично замінило в цій сфері колишню Вищу атестаційну комісію (ВАК) України та Державну акредитаційну комісію (ДАК).

Галузеві експертні ради Національного агентства не мають статусу юридичної особи та діють на підставі положення про них. До складу галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти можуть входити представники держави, роботодавців, їх організацій та об'єднань, професійних асоціацій, вищих навчальних закладів усіх форм власності, наукових установ, Національної академії наук України та

національних галузевих академій наук, органів студентського самоврядування, а також міжнародні експерти. Новий Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 [ЗУ-2] вступив в дію з 16.01.2016 року [6].

Метою цього Закону є врегулювання відносин, пов'язаних з провадженням наукової і науково-технічної діяльності, та створення умов для підвищення ефективності наукових досліджень і використання їх результатів для забезпечення розвитку всіх сфер суспільного життя. В новій редакції Закону було здійснено ряд позитивних змін, що стосуються правових, організаційних та фінансових засад функціонування і розвитку сфери наукової і науково-технічної діяльності, а також визначено умови для провадження наукових результатів, зосереджено увагу на необхідності плідної взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади з метою підвищення наукового потенціалу країни.

В Законі вказано, що «наукова установа має право приймати остаточне рішення щодо присудження наукових ступенів акредитованими спеціалізованими вченими радами».

Особливий акцент зроблено на тому, що «під час здійснення державного управління та регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності держава керується принципами «відкритості для міжнародного науково-технічного співробітництва, забезпечення інтеграції української науки у світовий науковий та Європейський дослідницький простір із забезпеченням захисту інтересів національної безпеки». При цьому «держава забезпечує інтеграцію національного дослідницького простору до Європейського дослідницького простору шляхом реалізації його пріоритетів, зокрема: забезпечення участі у рамкових та спільних міжнародних програмах Європейського Союзу; узгодження стратегії створення державних дослідницьких інфраструктур з дорожньою картою Європейських дослідницьких інфраструктур; створення

сприятливих умов для мобільності вчених», в тому числі аспірантів і докторантів. Водночас, в 2016 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову №261 «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)» [7].

Зазначеним Постановою уряд в деякій мірі змінив порядок підготовки здобувачів наукових ступенів доктора філософії та доктора наук. Зокрема, тепер передбачаються обов'язкові вступні випробування, виконання особою відповідної освітньо-наукової програми за певною спеціальністю та проведення власного наукового дослідження.

Для провадження освітньої діяльності на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти вищі навчальні заклади (наукові установи) зобов'язані отримати відповідну ліцензію. На науковому рівні вищої освіти підготовка докторів наук вищими навчальними закладами (науковими установами) здійснюється без отримання ліцензії.

Порядок також встановлює, що підготовка в аспірантурі (ад'юнктурі) та докторантурі завершується захистом наукових досягнень аспіранта (ад'юнкта) або докторанта у спеціалізованій вченій раді. При цьому, спрощується процедура в частині визначення готовності дисертації та дисертанта до атестації спеціалізованою вченою радою - лише за рішенням наукового керівника (консультанта) (підготовка висновку установи, де виконана дисертація, не передбачається).

Суттєвим вдосконаленням нового «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)», на наш погляд є те, що в ньому реалізується принцип автономії вищих навчальних закладів і наукових установ в частині набуття права на підготовку наукових кадрів за своїм власним рішенням, а не за рішенням МОН. Це наближує організацію національної системи докторської освіти до зразків

організації докторської освіти в розвинутих європейських країнах. Станом на січень 2019 року, на наш погляд, найважливіша частина нормативно-правового забезпечення національної системи докторської освіти в Україні, а саме: методології проведення атестації здобувачів наукових ступенів та функціонування спеціалізованих вчених рад по захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів, а також наближеної до стандартів ЄС системи кваліфікацій, потребують ретельної розробки.

Як повідомила Міністр освіти і науки України Гриневич Л. під час виступу на семінарі: «Вища освіта України в контексті розвитку творення європейського простору вищої освіти», який відбувся 14 січня 2019 року в Національному університеті біоресурсів і природокористування України, МОН планує впровадити як експеримент наукову атестацію докторів філософії через захист їх дисертацій у разових вчених радах. Міністр відзначила, що за законом необхідну нормативно-правову базу для цього має розробити Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Але враховуючи, що на створення Агентства і затвердження його складу пішло майже чотири роки після прийняття Закону України «Про вищу освіту», то відповідна нормативно-правова база буде не так скоро розроблена. Тому МОН підготувало проект постанови Уряду щодо присудження науково-освітнього ступеня доктора філософії. Як експеримент передбачає створення разових вчених рад у складі 5 осіб. Кваліфікація та сфера наукової діяльності членів таких рад має жорстко відповідати тематиці дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії. Ця вимога буде строго контролюватися МОН при затвердженні такої ради [8].

На період до введення в дію нового Порядку присудження наукових ступенів і нового Положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад, які відповідно до Закону «Про вищу освіту» готуються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, МОН пропонує

обговорення проекту постанови КМУ Про Тимчасовий порядок присудження науково-освітнього ступеня доктора філософії [8].

Цей Тимчасовий порядок передбачений для забезпечення захистів дисертацій здобувачами наукового ступеня кандидата наук, які розпочали підготовку до набрання чинності Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти та наукових установах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. №261, а також для забезпечення можливості захистів дисертацій здобувачами ступеня доктора філософії в постійно діючих спеціалізованих вчених радах, які утворені відповідно до Положення про спеціалізовану вчену раду, яке затверджене Наказом МОН від 14.09.2011 № 1059, продовжують свою діяльність відповідно до законодавства чинного на момент їх утворення.

Він також визнає Порядок присудження наукових ступенів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 і Положення про спеціалізовану вчену раду, яке затверджене Наказом МОН від 14.09.2011 р. № 1059 такими, що продовжують діяти лише в частинах, які стосуються присудження наукових ступенів кандидатів і докторів наук. Основні тези Тимчасового порядку наступні.

Спеціалізовані вчені ради як разові, так і постійно діючі утворюються закладами вищої освіти та науковими установами за спеціальностями, з яких заклад має акредитовані МОН освітньо-наукові програми третього рівня вищої освіти. Разова спеціалізована вчена рада утворюється рішенням вченої ради закладу вищої освіти (наукової установи). Якщо освітньо-наукова програма, яку виконав здобувач наукового ступеня доктора філософії, не акредитована МОН, здобувач може звернутися до голови постійно діючої спеціалізованої вченої ради, утвореної в іншій установі з заявою-

клопотанням про допуск до захисту його дисертації.

Разова спеціалізована вчена рада утворюється в складі голови, двох внутрішніх і двох зовнішніх опонентів. Основним критерієм кваліфікації опонентів є авторство (співавторство) не менше трьох наукових публікацій за тематикою дисертації здобувача у періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України та/або у періодичних виданнях, які включені до бібліографічних баз, рекомендованих МОН. Вчений секретар разової спеціалізованої вченої ради не може бути її членом. Порядок роботи разових спеціалізованих вчених рад закладу вищої освіти (наукової установи) визначає вчена рада відповідного закладу вищої освіти (наукової установи).

Перед захистом дисертації здобувач ступеня доктора філософії зобов'язаний опублікувати не менше трьох наукових праць, з яких не менше однієї статті у виданнях іноземних держав або у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, а одна із статей може бути опублікована в електронному науковому фаховому виданні. Публічний захист дисертації здобувача ступеня доктора філософії перед разовою спеціалізованою вченою радою відбувається не раніше ніж за два місяці, і не пізніше ніж за 6 місяців з дня її утворення. Голосування голови спеціалізованої вченої ради і кожного із опонентів є відкритим і поіменним, і засвідчується їх особистим підписом у протоколі засідання. Лише одностороннє рішення разової спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня вважається позитивним. Відповідальність за науковий рівень захищеної дисертації і за відсутність у ній порушень академічної доброчесності несе заклад вищої освіти (наукова установа), у якому проводився захист.

На наш погляд, організація захисту дисертацій здобувачами наукового ступеня доктора філософії у разових спеціалізованих вчених радах,

сформульована у проекті Тимчасового порядку присудження науково-освітнього ступеня доктора філософії, подібна організації захисту дисертацій в розвинутих Європейських країнах. Але, на наш погляд, в ньому є деякі спірні положення. Наприклад: заборона присутності наукового керівника здобувача на засіданні разової спеціалізованої вченої ради; неможливість вченого секретаря бути членом разової ради; викликає питання щодо строків проведення публічного захисту здобувачем ступеня доктора філософії перед разовою спеціалізованою вченою радою (не раніше ніж за два місяці, і не пізніше ніж за 6 місяців з дня її утворення) тощо.

Кабінет Міністрів України 5 грудня 2018 року прийняв Постанову Про створення Національного агентства кваліфікацій, основним завданням якого буде створення Національної системи кваліфікацій, де будуть відображені єдині чіткі підходи до рівнів освіти та кваліфікацій в Україні, та реалізація державної політики в сфері кваліфікацій. Робота Національного агентства кваліфікацій дозволить гармонізувати українську та європейську системи рівнів кваліфікацій, орієнтувати систему освіти на потреби ринку праці. Раніше такої інституції в Україні не було, і ця робота була розпорощена між різними відомствами. Створення національної системи кваліфікацій дозволить спростити процес визнання української освіти в ЄС та інших країнах, що є важливим кроком до інтеграції нашого освітнього простору в європейський [8].

Таким чином, на наш погляд одними з головних механізмів забезпечення якості докторської освіти є впровадження нових моделей підготовки фахівців вищої кваліфікації і забезпечення сучасного змісту освіти, вдосконалення системи наукової атестації. Поки такі механізми ще не розроблені, і коли з'являться відповідні нормативні документи важко прогнозувати.

Наразі стало відомо, що Міністерство освіти і науки України визначило 10 пріоритетів розвитку і зростання для усіх сфер освіти від школи до вищих навчальних закладів і наукових установ на 2019 рік. Про них розповіла Міністр освіти і науки Л. Гриневич під час підсумкової прес-конференції «Робота МОН: підсумки 2018-го/візія 2019-го», яка відбулася в Києві наприкінці 2018 року. Найбільша кількість визначених пріоритетів стосується розвитку середньої освіти та старт масштабної реформи професійно-технічної освіти). Що стосується розвитку закладів вищої освіти, то МОН визначило такі пріоритети: становлення Національної системи кваліфікацій, початок роботи центрів колективного користування технічним обладнанням.

Серед пріоритетів МОН стосовно розвитку науки визначені наступні - старт роботи Національного фонду досліджень, впровадження базового фінансування науки у вищих навчальних закладах, початок роботи освітнього омбудсмена.

Передбачається, що початок роботи Національного фонду досліджень стане одним з ключових кроків з реформування системи фінансування науки в Україні. Фонд надаватиме грантову підтримку як на фундаментальні наукові дослідження з природничих, технічних, суспільних та гуманітарних наук, так і на прикладні наукові дослідження та розробки за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки. Гранти також спрямовуватимуться на розвиток матеріально-технічної бази наукових досліджень і розробок, дослідницької інфраструктури, на проекти молодих вчених, наукове стажування, зокрема, за кордоном, популяризацію науки тощо.

Впровадження базового фінансування науки у вищих навчальних закладах допоможе вишам будувати довгострокову дослідницьку політику. Передбачається, що це буде довгострокове фінансування розвитку наукових напрямків в окремих університетах, що зможуть пройти атестацію наукової роботи. Основна особливість у тому, що атестуватимуть не

заклад загалом, а саме розвиток наукових напрямів. Тобто довгострокове фінансування науки заклади отримуватимуть саме на ті напрями, де вони об'єктивно кращі.

4 листопада 2019 році в Україні з'явився інститут освітнього омбудсмена, що захищатиме права здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників [8]. На наш погляд, це нагальна і актуальна проблема для докторської освіти, бо саме в цій сфері останнє десятиріччя характеризується корупцією і значними порушеннями прав здобувачів наукових ступенів.

Нажаль, серед пріоритетів МОН на 2020 рік немає згадки про розвиток системи докторської освіти, яка потребує подальшої модернізації в руслі основних вимог Болонського процесу та Міжнародної стандартної класифікації освіти, а саме: інтеграція докторських програм у єдину освітню систему; надання більшої автономії вищим навчальним закладам і науковим установам при створенні спеціалізованих вченим радам, а також у вирішенні питань щодо присудження наукових ступенів; уточнення статусу та функцій МОН України як центрального органу виконавчої влади в системі атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Таким чином, аналізуючи всі новації щодо докторської освіти, привнесені новим Законом України «Про вищу освіту» та його імплементацію в сучасну систему освіти, потрібно констатувати, що система організації підготовки та атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (як прийнято називати в світі докторської освіти) значною мірою зазнала змін. Це перший дійсно дієвий крок на шляху до інтеграції у Єдиний європейський освітній та науковий простір, який зараз активно формується. Імплементація прийнятого Закону України «Про вищу освіту» в частині докторської освіти – це новий проект для національної системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації,

який потребує ретельного осмислення та глибокого вивчення досвіду організації підготовки та методології атестації наукових кадрів вищої кваліфікації в розвинутих європейських країнах.

На наш погляд, Національне агентство має бути самостійним, незалежним, не підпорядкованим МОН України органом виконавчої влади і приймати самостійні остаточні рішення. Це дозволить зупинити вплив відомчих інтересів. Функціонування цього органу повинне бути організовано на демократичних принципах гласності і прозорості процесу ухвалення рішень. В майбутньому у міру розвитку науково-технічного потенціалу країни та ринку наукової праці, буде можливо остаточно прийняти європейську модель функціонування Національного агентства як дорадчого органу вищих учбових закладів і наукових установ щодо підвищення якості освіти. Такі принципи організації як самостійність і незалежність від органів виконавчої влади також необхідні Національному фонду досліджень для виключення можливостей використання його у корупційних схемах.

Окрему увагу необхідно приділити порядку присвоєння вчених звань. Тут, на наш погляд, треба зламати багаторічну практику, що склалася ще за радянських часів. В європейському науковому світі немає вчених звань (в нашому розумінні), а є посади, які можуть займати вчені тільки при наявності певного наукового ступеня та наукового і педагогічного.

Треба констатувати, що вітчизняна система підготовки й атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації упродовж всіх років незалежності української держави пройшла складний шлях становлення, на якому вона не раз зазнавала й продовжує зазнавати суттєвих трансформацій. Основною проблемою сьогодення є системне подовження реформування нормативної бази докторської освіти, і це має стати пріоритетом на шляху подальшого розвитку національного людського капіталу та становлення інноваційної економіки в нашій країні.

Висновки. В Україні прийнята «Стратегія сталого розвитку України на період до 2020 року», яка визначає цілі, напрями, пріоритети розвитку країни, а також показники досягнення цілей розвитку. Метою реформ визначено досягнення європейських стандартів життя та гідного місця України у світі. «Стратегія -2020» включає в себе 62 реформи, з яких одною з пріоритетних є реформа державної політики у сфері науки та освіти. В той час, коли розроблялася ця Стратегія, в Україні була зовсім інша соціально-економічна ситуація ніхто не передбачав анексії Криму, гібридної війни, розв'язаної Російською Федерацією на нашій території, військових дій на сході країни та в Азовському морі.

Тому сьогодні очевидно, що Україна не зможе за такий короткий термін, що залишився до 2020 року, досягнути гідного місця у світовому освітньому і науковому просторі. Для становлення інноваційної економіки України, на наш погляд, нагальною проблемою сьогодення є розробка науково обгрунтованої стратегії розвитку системи підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації і переведення її в режим інноваційного розвитку в рамках моделі створення Єдиного європейського освітнього і наукового простору.

Виходячи з вищевказаного важливим вбачається порівняльний аналіз сучасної національної системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації з міжнародним досвідом організації розвитку таких систем з метою визначення характерних тенденцій та ключових чинників успіху для подальшого можливого використання сформованих у світі підходів до розбудови національної системи докторської освіти з метою досягнення цілей економічного зростання та розвитку суспільства.

Література:

1. Лобанова Л. С., Удовенко А. Ю. Рівень розвитку системи підготовки наукових кадрів як індикатор державної науково-технічної політики. *Наука та наукознавство*. 2016. № 1. С. 43-55.
2. Лобанова Л. С. Нормативно-правова база організації підготовки та атестації наукових кадрів

в Україні: сучасний стан і шлях модернізації в контексті створення Єдиного європейського освітнього та наукового простору. *Наука та наукознавство*. 2013. № 2. С. 53-62.

3. Офіційний вісник України, 2015 р., № 36, ст. 1070. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b19/page3650/sps:max100>.
4. Про внесення змін до Статуту Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 2016 р. № 531. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531-2016-%D0%BF#Text>.
5. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 3, ст.25. URL : <http://radabook.com>.
6. Урядовий кур'єр від 27.04.2016 р. № 80. url : <http://ukurier.gov.ua/uk/>.
7. Офіційний сайт Міністерства освіти та науки України. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/>.
8. Про основи національної безпеки України : Закон України № 39, ст.351 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.

References:

1. Lobanova, L. S. and Udovenko, A. Yu. (2016), "The level of development of the system of training scientific personnel as an indicator of the state scientific and technical policy, *Nauka ta naukoznavstvo*, № 1, pp. 43-55.
2. Lobanova, L. S. (2013), "Regulatory framework for the organization of training and certification of scientific personnel in Ukraine: the current state and the way of modernization in the context of the Single European educational and scientific space", *Nauka ta naukoznavstvo*, № 2, pp. 53-62.
3. Official Gazette of Ukraine (2015), retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b19/page3650/sps:max100>.
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "On amendments to the Statute of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education", from 27.07.2016, №531, retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531-2016-%D0%BF#Text>.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), retrieved from : <http://radabook.com>.
6. Government courier (2016), retrieved from : <http://ukurier.gov.ua/uk/>
7. The official site of Ministry of Education and Science of Ukraine (2020), retrieved from : <https://mon.gov.ua/ua/news/>.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On the foundations of national security of Ukraine", retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2020 р.